

Олег цэцний орчуулгын тайлбар

Ц.Дамдинсүрэн⁹³

НЭГДҮГЭЭР ЗҮЙЛ

Пушкиний Олег цэцний дуулал гэдэг шүлгийг орчуулж гаргахдаа уг шүлгийн тухай хэдэн үг тайлбарлан хэлэх хэрэгтэй мэт санагдана. Энэ шүлэгт Олег гэдэг Оросын нэг ван хүний яаж үхсэн тухай өгүүлнэ. Энэ сэдвийг Пушкин өөрөө зохиосон биш, Карамзины зохиосон «Оросын түүх» гэдэг номоос авсан гэнэ.

Карамзин энэ домгийг Оросын эртний оны тэмдэглэл бичгээс авчээ. Тэр оны тэмдэглэл бичигт өгүүлсэн нь:

Олег, нэг шидтэнээс аяж үхэхээ асуусанд, тэр хариуд нь «Ван гуай та өөрөө хайрлаж унадаг мориноосоо болж үхнэ» гэжээ. Энэ үгийг сонсоод Олег хайрт морио «Сайн тэжээж бай» гэж агтчинд тушааж өгөөд, ер түүнийг унахаа зогслоо. Хэдэн жил болсны хойно Олег, Грек улстай дайн хийснээс хойш буцаж ирээд гэнэт морио дурдан санаж, агтчныг дуудаж авчраад «Өнөөх морь минь ямар байна» гэвэл агтчин хариуд нь: «Таны морь хэдийн үхсээн» гэсэнд Олег, урьд мэрэглэсэн бөөг хараан хэлсэн нь: «Тэр бөө урьд намайг мориноосоо болж үхнэ гэлээ. Одоо миний морь үхээд би амьд үлджээ. Үүгээр үзвэл тэр цөм худал хэлдэг хүн байна» гээд Олег мориныхоо ясыг үзэхийг хүсэж, нөхдийн хамтаар мордон явлаа. Олег, мориныхоо ясны дэргэд ирээд толгойн ясыг гишгэмэгц, тэр яснаас хорт могой гарч ирээд ноёны хөлийг хатгасанд Олег ван хорлогдож нас эцэслэв. Олон даяар уйлан уйтгарлаж, Олег ноёны хүүрийг оршуулав» гэжээ.

Энэ домог үнэн түүхт явдал уу гэж асуувал хариулах нь: Олег гэж Оросын нэг ван есдүгээр зууны эцэс, аравдугаар зууны эхэн үед байсан юм. Гэвч түүний үхсэний тухай домог нь үнэн түүхт явдал биш, ерийн домог үг бололтой. Ийм домог газар газар явдаг мэт. Жишээлбэл: Скандинавын нэг үлгэрт гарсан нь: Орвар Одда гэдэг баатар эрд нэг удганы хэлсэн нь:

«Орвар Одда чи гурван зуун жил жаргалтай сайхан суух бөгөөд түүний хойно Факса гэдэг мориноосоо болж үхнэ» гэжээ. Орвар Одда морио алуулаад балчиг намагт хаяулж, дээр нь овоо босгуулжээ. Үүнээс хойш Орвар Одда дайн байлдаан хийж, их нэр алдаршиж, Орос газраас эхнэр аваад гурван зуун жилийн хойно буцав.

Энэ завсар Скандинав газар их хувилал болж, урьдын цэцэг ногоо дэлгэрсэн газар, хуурай хувхай цөл болж, Факса морийг хаясан балчиг намаг хуурай болж, овоолсон овоо нь нурж үгүй болоод морины толгойн яс цухуйн байжээ.

93 “Орчуулах Эрдэм-2”, УБ, 1972, 58-90 тал

Орвар Одда тэр газар ирээд морины толгойн ясыг жадаар хатгаж, Энэ Факса морины толгой юу? гэж хэлмэгц тэр яснаас нэг гүрвэл гарч ирээд баатрын хөлийг хазсанд үүнээс болж Орвар Одда үхэв гэжээ. Олег Орвар хоёрын үхсэн тухай өгүүлсэн нь ерийн хэсэж явдаг домог үг мөн гэж одоогийн эрдэмтэн хэлдэг байна.

Энэ хэдийгээр домог боловч эр хүн морио нөхөр мэт санаж, морио хайрлаж морь нь үхэвч түүний ясыг үзэхсэн гэх нь монголчуудын заншил ба сэтгэлд ойр юм.

Пушкин энэ домгийг уран сайхнаар шүлэг болгон бичсэн нь гайхамшигт сонирхолтой бөгөөд Холбоот улсад олон нийтээр сонирхон уншаар байгаа тул алдарт зохиолч Пушкиний зохиолыг монгол хэл дээр гаргах явдалд дуслын төдий ч тус больё гэж санаж орчуулав.

ХОЁРДУГААР ЗҮЙЛ

Шүлгийг орчуулах гэгч үг утгыг орчуулах төдий биш, түүний найруулгын хэв журам ба уран хэл, сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг бүрнээ орчуулах хэрэгтэй. Үүнд урьд орос шүлгийг монголчилж байсан туршлагагүй. Саянаас манай Монголын Нацагдорж зэргийн зарим шүлэгч нар Пушкиний шүлгээс бага сага орчуулсан ба буриад халимаг зэргийн монгол үндэстэн Пушкиний шүлгийг нилээд орчуулж байна. Гэвч дууриал болох сайн орчуулга ер ховор бөгөөд дагаж баримтлах журам гараагүй байна. Иймийн тул эрхбиш орчуулагч шүлэгч бүр янз янзаар туршиж орчуулаад шүүмжлэн хэлэлцэж, харилцан санал онолоо авалцах хэрэгтэй. Яаж орчуулснаа уншигч олны өмнө тайлбарлан гаргаж, заавар сургаалыг хүлээх хэрэгтэй. Ийм болбол сая тусыг олж болно. Би ийм санаатайгаар Пушкиний «Олег цэцний дуулал» гэдэг шүлгийг туршлага болгон орчуулсан тул одоо яаж орчуулснаа товч төдий тайлбарлан гаргаад олны шүүмжлэн хэлэлцэж, зааварлан сургахад бэлтгэе.

Нэгдүгээр бадгийг авч, орос эх, монгол орчуулга хоёрыг хянан нийлүүлэхэд мэдэцтэй болгохыг бодож, орос эхийн үг бүрд дугаар тавиад тэр үг нь монгол хэл дээр ямар үгээр орчуулагдаж, шүлгийн дотор хаана орсныг илэрхийлэхийн тулд мөн монгол үгийн дор зохих дугаарыг тавьж хойно сийрүүлэв.

НЭГДҮГЭЭР БАДАГ

Как₁ ныне₂ сбирается₃ вещей₄ Олег₅

Отмстить₆ неразумным₇ хозарам₈

Их₉ села₁₀ и₁₁ нивы₁₂ за₁₃ буйный₁₄ набег₁₅

Обрек₁₆ он₁₇ мечам₁₈ и₁₉ пожаром₂₀

С₂₁ дружиной₂₂ своей₂₃ в₂₄ цареградской₂₅ броне₂₆

Князы₂₇ по₂₈ полю₂₉ едет₃₀ на₃₁ верном₃₂ коне₃₃

НЭГДҮГЭЭР БАДГИЙН ОРЧУУЛГА

Олег_{5 17} цэцэн₄ ноён₂₇Олон₂₂ баатар₂₂ аа₂₃ дагуулан₂₁Тэнэг₇ муусайн₇ хозарын₈Тэрслэн₁₄ дайрсны₁₅ хариуд₁₃Гал₂₀ мэсийн₁₈ аюулаар_{18 20}Газар₁₂ орныг₁₀ нь₉ сүйтгэж₁₆Өшөө₆ хорслоо₆ авахыг₆Өнөө₂ завдан₃ бэлтгэж₃Хааны₂₅ хотод₂₅ хийсэн₂₅Хатан₂₅ хуягаа₂₆ өмсөж₂₄Хүлэг₃₂ морь₃₃ ио₃₂ унаад₃₁Хөдөө₂₉ тйшээ₂₈ явлаа₃₀

Ийнхүү эх орчуулга хоёрыг харшуулан үзсэнээс илэрсэн зүйлүүд гэвэл: Пушкиний «Олег цэцний дуулал» гэдэг шүлгийн эхний бадагт гурван санал буюу гурван өгүүлбэр байна. Үүнийг товчлон орчуулбал, анхдугаарт, Олег цэцэн одоо бэлтгэж байна. (Юунд бэлтгэж байна вэ гээд) хоёрдугаарт, тэнэг хозарыг дайран довтолсны хариуд өшөөгөө авахын тулд тэдний тосгон ба тариаланг аюулт илд ба түймэрт эрсдүүлэхээр тэр шийджээ. Гуравдугаарт, тэр ван ноён, олон баатраа дагуулж, хааны хотод хийсэн хуягийг өмсөж, итгэлт морио унаж, хөдөө талд явна. Энэ гурван өгүүлбэрийг монгол хэлэн дээр гурван өгүүлбэр хэвээр нь орчуулсангүй, гурван өгүүлбэрийн үг утгыг авч нийлүүлээд нэг өгүүлбэр болгож орчуулав. Миний бодоход энэ нэг бадаг хэдийгээр орос хэлэн дээр өгүүлбэрийн талаар үзэхэд гурван боловч утгын талаар үзэхэд хоорондоо маш гүн холбогдсон тул нэг өгүүлбэр болгон орчуулахад болох мэт. Нэгэнт гурван өгүүлбэрийг хавсаргаж, нэг өгүүлбэр болгосон тул гурван өгүүлбэрийн толгойлсон үг монгол орчуулгын тэргүүн мөрт цуглажээ. Орос эх дээр бол тийм биш, өгүүлбэрийг толгойлсон Олег, он, князь гэдэг гурван үг хоорондоо хол хол бөгөөд тус тусын өгүүлбэрийг толгойлон байна. Мөн үгийн дэс дараа нь их л хутгалдаж, орос бадгийн тэргүүн мөрөнд байгаа Ныне сбирается гэдэг үг монгол хэл дээр «Өнөө завдан бэлтгэж» гэдэг үгсээр орчуулагдаж, наймдугаар мөрт оржээ. Хэдийгээр үүнд гурван өгүүлбэрийг нэг болгосон боловч үүнийг ямагт ёс болгон баримталсангүй. Ер нь хэдэн өгүүлбэрийг нэгтгэхгүй, нэг өгүүлбэрийг нэг өгүүлбэр хэвээр нь орчуулахыг хичээж байсан билээ. Жишээлж үзээлбэл дөрөвдүгээр бадаг байна.

Дөрөвдүгээр бадгийг яаж орчуулснаа сийрүүлбэл:

Волхвы не боится могучих владык

Эзэд ноёдыг хүчтэй гэж эрхэм мэргэд айхгүй.

А княжский дар им не нужен:

Хаад ноёдыг юмтай гэж хайр шанг авахгүй

Правдив и свободен их вещий язык,

И с волей небесною дружен

Тэдний хэл нь цэцэн тэнгэрийн таалалд нийлнэ.

Хэлдэг үг нь үнэн, хэний ч өмнө мятрахгүй.

Грядущие годы таятся во мгле; но

Хожим болох явдлууд, холын мананд бүрэлзэвч

Вижу твой жребий на светлом челе

Магад болох заяаг чинь, магнай дээр чинь харж байна.

Үүнээс үзэхэд энд хэдэн өгүүлбэрийг нэгтгэсэн зүйлгүй, харин нэг өгүүлбэрийг хоёр болгож, тасалсан зүйл байна. Правдив и свободен их вещий язык, и с волей небесною дружен гэдэг нэг өгүүлбэрийг «Тэдний хэл нь цэцэн тэнгэрийн таалалд нийлнэ. Хэлдэг үг нь үнэн, хэний ч өмнө мятрахгүй» гэж хоёр өгүүлбэр болгож орчуулжээ. Орос өгүүлбэрийн их вещий язык (тэдний цэцэн буюу зөнч хэл) гэдэг үгийг «Тэдний хэл нь цэцэн ... хэлдэг үг нь ...» гэж хэдэн үгээр орчуулж, хоёр өгүүлбэрт хуваан оруулав. Бас свободен гэдэг ганц үгийг ялгаж аваад орчуулбал «чөлөөтэй» гэдэг үг болно. Гэвч ингэж орчуулж болохгүй. Учир нь свободен гэдэг үг бол өгүүлбэрийн дотор орж, бусад үгтэй утгын талаар холбогдсон байна. «Хэл нь чөлөөтэй» гэсний утгыг хэлбэл, хэний ч дэргэд, хаа ч ямар дуртай үгээ айх ичих юмгүйгээр хэлдэг гэсэн утгатай тул «хэний ч өмнө мятрахгүй» гэж хэд хэдэн үг болгож оруулсан, үүний дотор «чөлөөтэй» гэдэг үг хэдийгээр ороогүй боловч «чөлөөтэй» гэдэг үгний утга багтсан тул би ингэж орчуулснаа зөв гэж санаж байна. Зарим орчуулагчид ба ялангуяа хянан засварлагчид орчуулах хянахдаа эх бичиг, орчуулга хоёрын утгыг харьцуулан үзэхгүй, харин оросын ийм үгийг монголын ямар үгээр орчуулав гэж юуны өмнө нэг нэг үгийг тулган үзэх заншил бий. Үүнийг буруушаавал зохино. Хэрэв тэгж тулгаж үзвэл энэ орчуулгын дотор тохирохгүй зүйл гарна. Дээр сийрүүлсэн дөрөвдүгээр бадгийн эцсийн өгүүлэлд байгаа грядущие годы гэдэг үгийг «хожим болох явдлууд» гэж орчуулсан билээ. Хэрэв үгчлэн орчуулах болж гэм «ирж яваа жилүүд» гэвэл зохино. Гэтэл «жилүүд» гэж үгчлэн орчуулснаас «явдлууд» гэж утгачлан орчуулбал дээр мэт санагдана.

Верный конь гэдгийг «хүлэг морио» гэж орчуулсан нь хөнгөн мөчдөөр үзэхэд утга нь нийлэлцэхгүй мэт боловч сайн бодвол харин утга нь нийлэх мэт. Верный гэдэг үгийг энэ удаа надежный гэдэг утгатайгаар хэрэглэсэн болов уу гэх тул итгэж болох бат сайн

морь гэсэн утгатай бизээ. Монголын хүлэг морь гэдэг нь даруй бат сайн морь гэсэнтэй ойр утгатай бөгөөд бас «оо» гэдэг дагаврыг анхаарах хэрэгтэй. «Оо» гэдэг дагаврыг аливаа үгэнд нэмбэл өмнөх үгэнд «өөрийн» гэдэг утгыг нэмнэ. Жишээлбэл: «Ахаа хүлээв» гэсэн өгүүлбэр бол «өөрийн ахыг хүлээв» гэсэнтэй адил юм. Тиймийн тул «хүлэг морио» гэсэн нь «өөрийн сайн морийг» гэсэнтэй ойр утгатай учир оросын верный конь гэхийг «хүлэг морио» гэж орчуулж болох болов уу гэж санана.

Нэгдүгээр бадгийн отмстит гэдэг нэг үгийг «өшөө хорслоо авах» гэж гурван үгээр орчуулав. Аргагүй болохдоо ингэж нэр үгийг хэдэн үгээр орчуулсан удаа нилээд бий.

Цареградская броня гэдэг хоёр үг нь монгол хэлэн дээр «хааны хотод хийсэн хатан хуяг» гэсэн таван үг болов. Ер орон улс ба хот балгадын нэрийг орчуулдаг заншилгүй билээ. Цареград гэдэг нь хотын нэр байтал үүнийг юунд орчуулав гэж зарим хүн намайг зэмлэх болзошгүй. Үүнд хоёр зүйлийн хариу бий.

Нэгдүгээр хариу нь: Цареградская броня- Цареградын хуяг гэхэд орос хүнд уг хуягийн сайн сайхан чанар нь даруй мэдэгдэнэ. Учир нь одоогийн Стамбул буюу Константинополь хот эртнээс их соёл боловсролын төв газар байсан учраас тэр хотод хийсэн юм гэхэд даруй түүний сайн сайхан чанар нь мэдэгдэх бий. Манайхны Бээжинд хийлгэсэн юм гэдэгтэй адил. Гэтэл манай монголчууд Цареград гэдэг нэрийг мэдэхгүй тул Цареградын хуяг гэхэд түүний сайн сайхан чанар нь мэдэгдэхгүй бүрхэгдэхэд хүрнэ. Хааны хотод гэсэн нь үгчилсэн орчуулга боловч их төв хот гэж монгол хүнд мэдэгдэх тул ийнхүү орчуулж утгыг тодорхой болгох ба хуягийн сайн чанарыг илт болгохын тулд «хийсэн хатан» гэдэг хоёр үгийг нэмж «хааны хотод хийсэн хатан хуяг» гэж орчуулсан учир тэр билээ.

Хоёрдугаар хариу нь: Аливаа газар орны нэрст орчуулагдах эсэх хоёр зүйл байдаг бололтой. Кавказ, Алтайн уулс хэл бүрд адил нэрлэгдэх байтал Хар далай ба Улаан далай хэл бүрд орчуулагдана. Үүнээс үзвэл зарим газар орны нэр орчуулагдах ба зарим нь орчуулагдахгүй байна. Цареград гэдэг үг үүний алинд багтах вэ гэвэл, Цареград гэдэг нь Константинополь хотын язгуурын нэр биш, түүнийг ингэж хуучин орос улс нэрлэдэг байжээ. Энэ үг даруй грек хэлнээс орчуулсан үг болно. Константин гэж нэг хаан байсан Поль гэж грек хэлээр хот гэсэн үг юм.

Үүнийг оросууд орчуулж Цареград гэжээ. Оросууд нэгэнт орчуулан авсан нэр тул монгол хэл дээр бас Цареград гэдэг нэрийг уламжлан орчуулахад үл болох газаргүй мэт.

Уг эхэд байхгүй үгийг орчуулахдаа хааяа нэмсэн удаа бий гэж дээр илтгэн гаргасан билээ. Жишээлбэл: броня-хуяг гэдэг үгийг «хатан хуяг» гэж орчуулж, «хатан» гэдэг үгийг нэмсэн юм. Ингэж ганц хоёр үг нэмсэн төдийгөөр барахгүй, бас зарим тэмдэг үгсийг хаясан ч удаа хааяа бий. Дээр иш татсан дөрөвдүгээр бадгийн эцсийн мөрт байгаа светлое чело гэдэг үгийг монголоор орчуулбал «гэгээн магнай» гэсэн үг байтал «магнай» гэж орчуулж «гэгээн» гэдэг үгийг орхив. Энэ үгийг хэрэггүй гэж санаж зориуд хаясан биш, мөрийн хэмжээг тэгшитгэж, шүлэг болгох, толгой холбох зэрэгт аргагүй хавчигдаж «гэгээн» гэдэг

үгийг орхисон. Гол утгад гэм болохгүй тэмдэг үг зэргийг нэмсэн хассан зүйл хааяа байвч дүндээ гол утгыг хазайлгасан зүйл үгүй болов уу гэж горьдно.

Миний санахад, үгийг нэмж хасах гайгүй хэрэг. Утгыг нэмж хасвал гэмтэй хэрэг. Үг ба өгүүлбэрт халдаж болно. Гол утгад халдаж болохгүй. «Мэргэд гарахын орон» гэдэг дохионы бичгийн шинэ хуучин дохионы бүлэгт өгүүлсэн нь номыг орчуулахад «үгэнд үл итгэнэ. Утганд итгэхийн үүднээс сайтар мэдэн оролдоно» гэжээ. Энэ нь даруй үгийг яг баримтлахгүй, утга санааг баримталж орчуул гэсэн заавар мөн бизээ.

Манай монголчууд эртнээс гадаад хэлнээс ном бичиг орчуулах хэрэгт ихээхэн санаа тавьж хүчин гаргаж явсан түүхтэй тул мөн энэ хэрэгт олсон туршлага бий юм. Энэ олсон туршлагаас одоо цагт тустайг шүүрдэн авах нь бидний үүрэг болно. Дээрх дохионы бичигт хэлсэн хэдэн үг бол даруй манай эрт дээд үеийн гайхамшигт орчуулагч эрдэмтэн нарын олсон сайн туршлага бөгөөд хойч үеийн хүмүүст үлдээсэн зөв сургаал мөн. Утгыг хайхрахгүйгээр үгийг орчуулж болохгүй гэдгийг хэн бүхэн мэдсээр хэрэг. Аливаа үг бол өгүүлбэрийн дунд орохдоо сая утгатай болж амь орох тул үгийн утгыг гагцхүү өгүүлбэрийн дотроос мэдэж болно. Орос монгол хэлний найруулга харилцан тэс ондоо болоод нэг өгүүлбэрийг нэг өгүүлбэрээр орчуулж болохгүй учир олон тохиолдоно. Мөн тэрчлэн нэг үгийг ямагт нэг үгээр орчуулахад их л бэрхтэй, хэд хэдэн үгийг хэрэглэх ба зарим үгийг ондоо үгээр орчуулах ч учир гарна. Гагцхүү утгыг алдахгүйг хичээх хэрэгтэй. Нэг талаас үгийг хэтэрхий баримталбал утгыг алдана. Бас нөгөө талаас үгийг хайхрахгүй ахул уг эхээс хэтэрхий холдож орчуулга гэж таньшгүй болно. Хэрэв үгийг огт хайхрахгүй зөвхөн ерөнхий утгыг авч монголчилбол үнэндээ орчуулга биш, харин Пушкиний шүлгийн ерөнхий утга сэдвийг авч, монгол хэлэн дээр зохиосон өөр шүлэг болоход хүрч болно. «Олег цэцний дуулал»-ыг монголчлоход надад ийм санаа огт байгаагүй. Би чухамхүү орчуулъя гэсэн зорилготой байсан. Үгийг харгалзаж, утгыг орчуулъя гэж оролдсон билээ.

ГУРАВДУГААР ЗҮЙЛ

Одоо Олег цэцний дууллын хэв журмыг яаж орчуулав гэдэг асуултыг хариулахыг оролдъя. Орчуулж эхлэхтэй хамт монголын ямар шүлгээр орчуулах билээ гэдэг асуулт тулгаран ирэв. Үүнийг шийдэхийн тулд нэгэнтээгүүр орос эх шүлгийг хянан үзэх хэрэгтэйгээс гадна нөгөөтээгүүр монгол шүлгийн журмыг хянан үзэж тохирохы нь шилж олох хэрэгтэй байсан. Олег цэцний дуулал бол бүгд арван долоон бадаг бөгөөд бадаг бүр зургаан мөртэй. Мөрийн дотор өргөлтөт эгшиг ба өргөлтгүй эгшиг сольцолдон явна. Гэвч тэгш тоотойгоор сольцолдох биш, нэг өргөлтөт эгшгийн өмнө нэг өргөлтгүй эгшиг угтах ба нөгөө өргөлтгүй эгшиг хойно нь дагана. Үүнд жишээ болгож «Олег цэцний дуулал»-ын хоёрдугаар бадгийг авч үзье. Өргөлтөт эгшгийг $\cup$ тэмдгээр, өргөлтгүй эгшгийг $\vee$ ийм тэмдгээр тэмдэглэе.

угтвар в, с, на гэх мэтийг ихэнхдээ монгол хэл дээр тусгай үгээр орчуулахаас өөр аргагүй. На верном коне едет гэдгийг «Хүлэг морио унаад явна», в броне гэхийг «хуягийг өмсөөд» гэж орчуулах мэтээр на, в зэргийн угтварыг «унаад», «өмсөөд» гэх мэтийн хэд хэдэн үетэй тусгай үг болгон орчуулахаас өөр аргагүй. Энэ нь монгол шүлгийн мөрийг улам урт болгох бас нэг зүйлийн нөхцөл болно.

Ийнхүү нэг талаас хөнгөн амархан шүлэг болгохын тулд мөрийг богино болгох хэрэгтэй. Нөгөө талаас утгыг бүрэн бүтэн орчуулахын тул мөрийг урт болгох хэрэгтэй. Энэ хоёр зүйлийн үүргийг яаж гүйцэтгэх вэ гэж бодсоор Пушкиний нэг мөрийг хоёр болгож орчуулья гэдэг санаа төрөв. Ийм болбол нэг талаас мөр нь богино болж, шүлэг хөнгөн болохоос гадна, нөгөө талаас багтац уужим болж, нэг үгийг хоёр үг болгох, угтварыг үг болгох зэрэгт зай хүрэлцэх болно. Түүнээс гадна, Пушкиний шүлгийг монгол үндэсний хэл дээр хэн яаж орчуулсныг шүүрдэн үзвэл халимагийн шүлэгч Сайнбилэгийн Хасар Пушкиний туульсыг орчуулахдаа нэг мөрийг хоёр мөр болгож гурван үгт шүлгээр орчуулсан байна.

Энэ орчуулгыг хянан үзвэл хааяа осолдсон зүйл байх мэт⁹⁴ боловч ерөнхийдөө сайн орчуулга гэж санагдах тул үүнийг дууриахад үл болох газаргүй бизээ.

Ийм ийм учраас Пушкиний нэг мөрийг хоёр мөр болгохоор шийдээд дараа нь ямар хэмжээтэй шүлгээр орчуулахыг тогтоох болсон үүнд монголын гурван үгт шүлэг бол хөнгөн амархан бөгөөд Олег цэцний дууллыг орчуулахад тохиромжтой мэт санагдав.

Монгол ардын аман зохиолын дууны шүлэг, ихэнхдээ гурван үгт шүлэг байдгаас гадна, одоогийн шүлэгч нар их төлөв гурван үгт шүлгээр бичнэ. Үүнд баримт болгож хэдэн зүйлийн жишээг үзүүлье.

ХАЛХ МОНГОЛЫН ДУУ

Үлэмжийн /чанар/ төгөлдөр

Өнгө /тунамал/ толь шиг

Үзэсгэлэн /царайг чинь/ үзвэл

Өнгө /лагшин/ төгөлдөр

Үнэхээр /сэтгэлийг/ булаана.

Хөшүүн /сэтгэлийг/ уяруулагч

Хөхөө /шувууны/ эгшиг шиг

Хөөрхөн /елдэг/ ааш чинь

94 Жишээлбэл, Алтан тарианы үлгэрийн дотор чиний нэгдүгээр хүслийг хангая гэхийг чиний хүслийг ер нь хангаж байя гэж орчуулжээ.

Хөгжиж /суухад/ урамтай даа.
Уяруун /сэтгэлийг/ уяруулагч
Улаан /лянхуйн/ үнэр шиг
Урьхан /хонгор/ ааш чинь
Улмаар /сэтгэлийг/ хөдөлгөнө.
Бадамын /дундаас/ дэлгэрсэн
Балын /амттай/ адилхан
Баясгалантай /царайг чинь/ үзвэл
Бахдаж /ханашгүй/ сайхан
Баярыг /улмаар/ арвитгамаар даа.
Хүний /энэхэн/ насандаа
Хүссэн /хэргээ/ бүтээгээд
Хүсэлт /тэнгэрийн/ оронд
Хөлгүй /жаргалангийн/ дунд
Хөвөн /цэнгэн/ жаргая.

ТООРОЙ БАНДИ

Тоорой /бандийг/ байхад
Торгоны /сайныг/ өмслөө.
Тоорой /бандиас/ хойш
Тостой /даавуу ч/ олдохгүй.

АРВАН ТАВНЫ САР

Арван /тавны/ сар нь
Агаар /тэнгэрт/ дэнлүү
Арван /тавтай/ Шоожуу нь
Аав /ээждээ/ дэнлүү
Хорин /тавны/ сар нь
Хорвоо /ертөнцөд/ дэнлүү

Хорин / тавтай/ Шоожуу нь

Хоёрхон /биендээ/ дэнлүү.

Цахар Сүрэгийн хошууны Эрэгзэншонуугийн зохиосон монголын хувьсгалын дуу:

Эрдэм /чадлаа/ хөгжүүлээд

Эрх /ашгаа/ хамгаалаад

Эдүгээ /цагийн/ соёлд

Эртхнээ /дэвшин/ орцгооё.

Хошуу /чуулган/ хоорондоо

Холбоо /хэлхээг/ зузаатгаад

Хувьсгалын /цэргийг/ байгуулаад

Хорт /этгээдийг/ устгая.

(Энэ дуу бол 1929 онд Бээжинд байсан монгол сурагчдын хурлын гаргасан дармал «МОНГОЛ» гэдэг сэтгүүлийн гуравдугаарт хэвлэгджээ.)

ДАГУУР МОНГОЛЫН ДУУ

Харуулд /суусан/ олноор

Хаана /амарч/ чадна.

Өдөр /сарын/ удаанд

Үүрд /өөртөө/ гомдоно.

Албан /суусан/ олноороо

Алжаагаад /тэсэж/ ядна.

Дотроо /их л/ мэрсээр⁹⁵

Домог /зүүд/ завхрав.

Мэдэх /санах/ хүчүүгээс⁹⁶

Мэнэрч /эйлж⁹⁷/ ирснээс

Сүнс /ухаан нь/ төөрч

Шөнийн /нойрт/ зүүдэлнэ.

95 уйдсаар

96 нөхөр

97 салж

АЛАЙР БУРИАДЫН ДУУ

Айлшин

Улаан утаһан бэһээ
Уялгы нь нааш нь харуулыт
Уран сээжийн зугаае
Аялгы нь нааш нь харуулыт
Улаан /утсан/ бүсээ
Уялгы нь нааш нь харуулаач
Уран /цээжийн/ зоогоо
Аялгы нь нааш нь харуулаач.

Айлыш

Улаан занъя утаһы мнай
Уялгы нь харахаяа мэдээрэйш
Уран сээжийн зугааяа
Ойлгож харихаяа мэдээрэйш!

Айлынх

Улаан /зангиа/ утсыг маань
Уялгы нь /харахаа/ мэдээрэй
Уран /цээжийн/ зугаагаа
Ойлгож /харахаа/ мэдээрэй!

Айлшин

Хатиргаад ирэхэн харгаяа
Хажуушаа харан таних л бий
Ханьтан таные зугаалһаные
Гэртээ харьж шивших л би.

Айлчин

Хатиргаад /ирсэн/ харгуйгаа
Хажуушаа /харж/ таних би.
Ханьтан /тань/ зугаалсныг
Гэрт /харьж/ шивших л би.

Айлыш

Алаг морины хатирахад
 Амы нь татахдаа урамшина л ди.
 Айлшин таны зугаалахад
 Шагнаж байхдаа урамшина л ди.

Айлынх

Алаг /морины/ хатирахад
 Амы нь /татахдаа/ урамшина.
 Айлчин /таны л/ зугаалахад
 Чагнаж /байхад л/ урамшина.

Олег цэцний орчуулгын шүлэг бол хэв журмын талаар дээр иш татсан дууны шүлгүүдтэй адил болно.

Олег /цэцэн/ ноёнтон
 Олон /баатраа/ дагуулан
 Тэнэг /муусайн/ хозарын
 Тэрслэн /дайрсны/ хариуд
 Гал /мэсийн/ аюулаар
 Газар /орныг нь/ сүйтгэж
 Өшөө /хорслоо/ авахыг
 Өнөө /завдан/ бэлтгэж
 Хааны /хотод/ хийсэн
 Хатан /хуягаа/ өмсөж
 Хүлэг /морио/ унаад
 Хөдөө /тйшээ/ явлаа.

Үүнийг дээрх шүлгүүдтэй жишээлэн үзтүгэй.

«Олег цэцний дуулал»-ыг орчуулахдаа Пушкиний шүлгийн нэг мөрийг хоёр мөр болгосон боловч нөгөөтээгүүр мөрийг мөрөөр орчуулсан гэж хэлж болно. Учир нь монгол орчуулгын хоёр мөрийг нэг мөр болгон бичиж, нэг мөр болгон уншихад харшлах зүйлгүй. Тэгвэл дундаа нэг цэглэлтэй, зургаан үгт шүлэг болж, Нацагдоржийн зохиосон «Миний нутаг» гэдэг шүлэг ба зарим дууны шүлэгтэй адил болно. Зургаан үгт шүлэг болгон бичсэн нь:

Олег /цэцэн/ ноёнтон // олон /баатраа/ дагуулан
Тэнэг /муусайн/ хозарын // тэрслэн /дайрсны/ хариуд
Гал /мэсийн/ аюулаар // газар /орныг нь/ сүйтгэж
Өшөө /хорслоо/ авахыг // өнөө /завдан/ бэлтгэж
Хааны /хотод/ хийсэн // хатан /хуягаа/ өмсөж
Хүлэг /морио/ унаад // хөдөө /тйшээ/ явлаа.

НАЦАГДОРЖИЙН ЗОХИОСОН «МИНИЙ НУТАГ» ГЭДЭГ ШҮЛЭГ

Орхон /Сэлэнгэ/ Хөхүйн // онц /сайхан/ голууд
Уурхай /баялгийн/ охь // олон /уул/ даваанууд
Хуучин /хөшөө/ дурсгал // хот /балгадын/ сууринууд
Холхи /газар/ одсон // харгуй /дардан/ замууд
Энэ бол
Миний /төрсөн/ нутаг //Монголын /сайхан/ орон
Холхи /газраас/ гялалзсан // цаст /өндөр/ хайрхнууд
Хөх /тэнгэр/ цэлмэсэн // хөдөө /хээр/ цайдмууд
Холын /бараа/ харагдсан // ноён /шовх/ сардигууд
Хүний /сэтгэл/ тэнийсэн // уудам /амьсгалт/ талууд
Энэ бол
Миний /төрсөн/ нутаг //Монголын /сайхан/ орон

ХАЛХ МОНГОЛЫН ДУУ

Агт /морины/ сайныг // унаж /байж/ таних
Ах /дүүгийн/ сайныг // ханилж /байж/ таних
Хурдан /морио/ унавал // хол /газар/ ойрхон
Хортон /дайсныг/ дарвал // хол /ойр/ амар
Зүдэр /сэнхэн/ моринд // зүлгийн /ногоо/ хол
Зөрүү /хөшүүн/ хүнд // нөхөр /хань/ хол
Алт /мөнгөний/ сайхныг // арчин /байж/ таних

Аав /ээжийн/ сургаалыг // чагнаж /байж/ сонсох

Хайр /чулуу/ хагарвал // хавсрах нь /бэрх/ бий

Хайран /амиа/ алдвал // төрөх нь /бэрх/ бий.

(Позднеев «Народные песни монголов» гэдэг дэвтрийн тав дахь талд үз)

Эдгээр шүлгийг хянан үзвэл, зөвхөн толгойг холбосон талаар бага сага ялгавар бий боловч бусад үгний тоо ба журмын талаар нэг адил болно.

Зургаан үгт шүлэг, гурван үгт шүлэг гэхэд зарим хүн гайхаж болно. Олег цэцний орчуулгын мөр бүрд гурван үг байгаа гэхэд тохирохгүй мэт санагдаж болно. Жишээлбэл: мөн орчуулгын дөрөвдүгээр бадагт:

Магад болох заяаг чинь

Магнай дээр чинь харж байна

гэсэн хоёр мөр бий.

Энэ хоёр мөрний эхний мөрөнд дөрвөн үг, хоёрдугаар мөрөнд таван үг орсон мэт боловч үнэндээ тийм биш. Мөр бүрд гурваад үг бий гэж хэлж болно. Аливаа тусгай үгийн шинж нь уншихад бусад үгтэй хамтрахгүй бөгөөд өргөлтөт эгшигтэй байна. Гэтэл «чинь», «гүй» гэх мэт үг бусад үгийг дагалдан орохдоо өргөлтөт эгшгээ гэж, өмнөх үгтэй хамтад дуудагдана. Чиний аав сайн хүн. Үгүй юмыг олоход бэрх гэдэг өгүүлбэрт «чиний», «үгүй» гэдэг үгийг өргөлтөт эгшигтэй тусгай үг болгон дуудах байтал аав чинь, авахгүй гэдэг үгийг аав чинь авахгүй гэж уншина. Ирнэ, орхино гэх мэт үйл үг, бусад үйл үгийн хойно туслах үйл үг болж орохдоо бас өргөлтөт эгшгээ гэж өмнөх үйл үгтэй хамт дуудагдана. Авч ирнэ, явж орхино гэдэг үг тус тус нийлэлдэж, авчирна, явжирхэнэ, явчихна, явчина гэх мэтээр хураамжлагдан нэг үг болсон мэт буй. Иймийн тулд дээрх хоёр мөрийг унших аялгуу нь

Магад болох заяаг чинь

Магнай дээр чинь харж байна

Үүний мөр бүрд гурван үг бий гэж хэлж болох бизээ.

Дээр иш татсан «Үлэмжийн чанар» гэдэг дуу ба Олег цэцний орчуулга зэргийн шүлгийг гурван үгт шүлэг гэж нэрлэж байгаа боловч, гурван өргөлтөт шүлэг гэж нэрлэж болно. Учир нь, монголын үг бүрд нэг өргөлтөт эгшиг бий тул шүлгийн нэг мөрт хичнээн үг байвал төчнөөн өргөлтөт эгшиг байна. Үүн дээрээс шүлэгт, өргөлтөт эгшгийн тоог тэгшитгэх, үгийн тоог тэгшитгэх гэсэн хоёр үг, дүндээ очиж, нэг утгатай үгс болно. Аливаа шүлэгт эгшиг маш чухал болон холбогдоно. Шүлэг бол эгшиг дуун дээр үндэслэн зохиогддог гэж хэлж болох тулд аливаа шүлгийг хянан үзэхэд юуны урьд эгшгүүдийг анхааран үзвэл зохино. Олег цэцний дууллыг орчуулахдаа эгшгийг яаж хэрэглэснээ илтгэхийн тул, мөн дууллаас хоёр бадгийг авч үзье.

Урт эгшгийг - ийм, балархай эгшиг ∪ ийм, өргөлтөт эгшгийг v ийм тэмдгээр тус тус тэмдэглэе.

Нэгдүгээр бадгаас авсан дөрвөн мөр:

V V - V - -

Гал мэсийн аюулаар

V ∪ V - V ∪

Газар орны нь сүйтгэж

V - V ∪ - V ∪ -

Өшөө хорсголоо авахыг

V - V ∪ V ∪

Өнөө завдан бэлтгэж

Үүнээс зургийг тусгай авч сийрүүлбэл:

V / V - / V - -

V ∪ / V - / V ∪

V - / V ∪ - / V ∪ -

V - / V ∪ / V ∪

Арван долдугаар бадгаас авсан дөрвөн мөр:

V

V - - V ∪

Хэзээ яаж байлдсан

V

V - - V ∪

Хэнтэй яаж тулсан

V ∪ ∪ V - V ∪

Өнгөрсөн явдлаа дурдаж

V - V - V - ∪

Өнийн юмыг ярьцгаана.

Үүнээс зөвхөн зургийг авч сийрүүлбэл:

V - / V / V ∪

V - / V / V ∪

V ∪ ∪ / V - / V ∪

V - / V - / V - ∪

Энэ шүлгийн зургийг дээр гаргасан Пушкиний шүлгийн зурагтай нийлүүлэн үзвэл Пушкиний шүлэгт өргөлтөт эгшгүүд нь өмнө хойно нижгээд өргөлтгүй эгшгийг дагуулан явах журамтай байтал монгол орчуулгад тийм биш болсноор үл барам, өргөлтөт эгшгийг дагах өргөлтгүй эгшиг өдий төдий байна гэх тогтворгүй нэг өргөлтөт эгшгийг заримдаа гурав дөрвөн өргөлтгүй эгшиг дагах ба заримдаа өргөлтөт эгшиг гав ганцаар байна.

Гэвч үүгээр баримт болгож шүлгийн чанарыг муудуулав гэх буюу муугаар орчуулав гэж хэлж болохгүй. Учир нь юу гэвэл: Энэ нь даруй монгол хэлний тусгай шинж ба монгол шүлгийн тусгай шинжээс болсон хэрэг юм. Пушкиний шүлгийн мөр нь өргөлтгүй эгшгээр эхэлж өргөлттэй эгшгийн өмнө өргөлтгүй эгшиг угтан явна.

Монгол үгийн өргөлт нь үгийн нь эхний үед тогтмол байдаг тул өргөлтгүй эгшгээр мөрийг эхлэх арга огтгүй ба өргөлтөт эгшгийг өргөлтгүй эгшгээр угтуулах арга мөн огтгүй юм. Пушкиний шүлэгт өргөлттэй ба өргөлтгүй эгшиг журамтайгаар ээлжлэн явна. Монгол үгийн өргөлтгүй эгшиг нь балархай бөгөөд заримдаа бий болох, заримдаа үгүй болох зэргээр маш тогтворгүй тул шүлэгт тусгай биеэ даасан юм болгон авч хэрэглэхэд амаргүй. Бий, үгүй хоёрын хоорондох юмыг биелүүлэн хэрэглэх гэдэг ер нь бэрхтэй. Орос үгэнд хэдэн эгшиг байгаа нь хэлэхэд даруй мэдэгдэх бөгөөд үсгээр тэмдэглэгдэх тул орос бичгийг харж нэг үгэнд хэдэн эгшиг байгааг мэдэж болно. Гэтэл монгол бичгийг харж нэг үгэнд хэдэн эгшиг байгааг тодорхойлж үл болно. Орос хэлний үг нь урт бол урт, богино бол богино, түүнийг тайрч богинотогх ба сунгаж уртатгаж болшгүй. Гэтэл манай монголын үг бол балархай эгшгээ тод болгоод урт болж чадна. Балархай эгшгээ хаяад богино болж чадна. Байлдсан гэдэг үгийг байлдсан, байлдсн гэх мэтээр балархай эгшгийг орхиж богино болгон дуудаж болно. Өнгөрсөн гэдэг үгийг өнгөрсөн буюу өнгрсөн, өнгрсн гэж богиносгож болно. Эсвэл өнгөрөсөн гэж дөрвөн эгшигтэйгээр уншиж болно. Эхний ө эгшгийг тод хэлээд дараах эгшгүүдийг байгаа, үгүй хоёрын хооронд балархайгаар дуудаж уншина. Ийнхүү урт богино болгон уншсанаас утга нь хувилахгүй. Яаж унших нь уншигчдын дур болно. Монгол үг нь сунах, агших чадалтай байтал бичдэг дүрэм нь сунах, агших чадалгүй нэг тогтмол заншлыг баримтлаж бичнэ. Ер нь бичдэг дүрмийг сунах, агших чадалтайгаар тогтоож болохгүй билээ. Иймийн тул монгол шүлгийг үсэгчлэн уншиж цаасан дээр ямар үсгүүдээр яаж тэмдэглэснийг баримталж тийм ийм гэж хэлэхэд маш бэрхтэй. Гагцхүү зөвөөр уншихыг чагнаж шинжлэн хянаж болно. Одоогийн зарим хүний шүлэг уншихыг сонсвол мөрийн доторхи богино үгийг урт болгож урт үгийг богино болгож уншаад шүлгийн хэмжээг тохируулна.

Шүлгийн үг бүрийг хэлэхэд, хэрэглэх цагийг адил болгохыг хичээнэ. Шүлгийг эрхбиш жаахан аялуулан унших тул үгийг ингэж урт богино болгоход амархан байна. Урьд цагт монголд зүгээр уншихаар зохиосон шүлэг бараг байгаагүй. Гагцхүү аялуулан дуулахаар зохиосон дууны шүлэг байсан юм. Үлгэр ба ерөөлийн шүлгийг боловч мөн аялуулан хэлдэг байсан. Одоо цагт зөвхөн уншихаар зохиосон шүлэг дэлгэрч байгаа. Үүнд, унших маяг нь урьдын аялуулан дуулах маягаас бүрэн ангижраагүй бололтой урьд дурдсан ёсоор монгол

үгний балархай эгшиг төдий л тогтвортой юм биш тул дээр нэгдүгээр, арван долдугаар хоёр бадгаас дөрвөөд мөрийг авч хэдэн эгшиг байгаа зэргийг дурсан нь даруй бараглаж бүдүүвчилсэн тэмдэглэл юм. Монгол үгний тогтвортой бат эгшиг нь үгийн эхний өргөлттэй эгшиг мөн. Энэ эгшиг бол шүлгийн гол багана, үндсэн тулгуур мэт тул би Олег цэцний дууллыг орчуулахдаа энэ өргөлттөт эгшигийг гол болгон баримтлаж, энэ өргөлттөт эгшигийг тэгшитгэн хэрэглэсэн билээ. Олег цэцний орчуулгын мөр бүхэнд гурван үг бий, гурван өргөлттөт эгшиг бий. Хэрэв бичсэн үсгийг баримталж шүүмжлэх бол өргөлттөт эгшиг нь нэг буюу хэдэн өргөлтгүй эгшигийг хойноосоо дагуулан явна. Энэ дагуулах өргөлтгүй эгшигийн тоо тогтворгүй, нэгээс гурав, дөрөв хүртэл байна. Хааяа өргөлттөт эгшиг нь дагалтгүй ганцаараа байна.

Нэгдүгээр бадагт:

«Гал мэсний аюулаар
Газар орны нь сүйтгэж»

гэсний гал гэдэг үг, өргөлтгүй эгшиггүй бөгөөд ганцхан өргөлттөт эгшиг байна.

Тавдугаар бадагт:

«Зол заяа хоёрт чинь
Зовхисын дайсан атаархана»

Зургадугаар бадагт:

«Салхи шуурга үймж
Сандрах цаг боловч»

гэсний «зол», «цаг» гэдэг үгсийн өргөлттөт эгшгүүд ганцаараа байна. Урт бөгөөд өргөлттөт эгшгийн ганцаараа орсон нь:

Наймдугаар бадагт:

«Нүүр царай нь барайн
Нүдний харц хувилан»

Арван гуравдугаар бадагт:

«Уул морио хэвээр
Унасан болоосой гээд»

Ганц өргөлттөт эгшигийг ингэж дангаар хэрэглэсэн нь гагцхүү миний энэ орчуулгад байгаа юм биш, ардын аман зохиолын шүлэг ба монгол шүлэгч нарын зохиолд өдий төдий бий.

«Позднеев. Народные песни монголов» гэдэг номын 12 дугаар талд ардын аман зохиолоос авсан нэгэн шүлэг бий. Тэр нь:

«Хөвчийн өндөр модонд

Хөхөө шувуу донгодно.

Хөөрхий авгайн гадаа нь

Эд мал нь цугларна»

Үүний дөрөвдүгээр мөрт өргөлтөт эгшиг хоёр дараагаар ганцаар байна.

Олег цэцний дууллыг орчуулахдаа ганц өргөлтөт эгшгийг дангаар мөрийн эх ба дунд оруулснаас биш, мөрийн эцэст оруулсан зүйлгүй.

Харин мөрийн эцэст аль болохоор олон үет үг хэрэглэхийг хичээж ялангуяа өргөлтөт эгшгийн дараа урт эгшигтэй үг хэрэглэхийг оролсон билээ.

Үүнд нэгэн учир бий, эрдэмтэн Владимирцовын хэлсэн нь: Олон үет үгсийн эцэст хоёрдугаар зэргийн өргөлт байх ба ялангуяа олон үет бөгөөд урт эгшиг орсон үгсийн урт эгшиг хоёрдугаар зэргийн өргөлт байна.

Улаан тугийг мандуулаад

Улсын сүрийг бадруулаад

Уравсан хулгай Найдан ванг

Уухай хийгээд дайрав хөө

гэсэн энэ дөрвөн мөрийн эцсийн эгшгүүдэд хоёрдугаар зэргийн өргөлт бий гэжээ. (Владимирцовын зохиосон монгол хэлний зүйн 36 дугаар зүйлд бий).

Жич, монгол хэлэнд өгүүллийн эцэс, тасалбар буюу цэг тавих газарт дуу жаахан чангарах мэт сонсогдоно.

Миний хичээн оролдсон нь нэг талаас мөрийн эцэст олон үет бөгөөд урт эгшигтэй үгийг хэрэглээд хоёрдугаар зэргийн өргөлтийг бий болгож нөгөө талаас мөрийг цэглэлээр төгсөөд цэглэх газрын өргөлт бий болгож, энэ хоёр дутмаг өргөлтийг нэг дор тохиолдуулан шүлгийн мөрийн жинхэнэ гурван өргөлтийн дээр, нэг зүйлийн өргөлтийг нэмэх гэсэн билээ. Хэрэв үүнийг шүлгийн өргөлтөт эгшгийн тоонд тооцох бол чухамхүү мөр бүр нь дөрвөн өргөлттэй болно. Пушкиний шүлгийн зарим мөр нь дөрвөн өргөлттэй, зарим мөр нь гурван өргөлттэй байхад монгол орчуулгын мөр бүр нь гурав буюу дөрөв шахам өргөлтөт эгшигтэй тул, өргөлтөт эгшгийн хэмжээний талаар эх ба орчуулга харилцан ойрхон болсон гэж хэлж болно.

Одоо урт эгшгийг ямар журамтайгаар хэрэглэв гэдэг асуултыг тавья. Урт эгшгийг зарим мөрд хэд хэдээр хэрэглэсэн ба зарим мөрд огт хэрэглээгүй. Жишээлбэл:

Гуравдугаар бадгийн тэргүүн мөр нь:

«Богд тэнгэрт итгэлтэн»

Арван гуравдугаар бадгийн тэргүүн мөр нь:

«Ачит нөхөр болсон»

Энэ мөрүүдэд урт эгшиггүй байна. Гэтэл эхний бадагт

«Олег цэцэн ноёнтон

Олон баатраа дагуулан»

гэдэг хоёр мөрийн хоёрдугаар мөрд гурван урт эгшиг байна. Үүн дээрээс үзэхэд урт эгшгийн тоог тэгшитгэх буюу ээлжлүүлэх зэргээр хэрэглээгүй нь илэрхий байна. Гэвч урт эгшгийг балархай эгшигтэй адил хайхрамжгүйгээр хэрэглэсэн гэж үл болно. Урт эгшгийг хэрэглэхдээ баримталсан гурван зүйлийн журам бий.

Нэгдүгээр журам нь: Мөрийн дунд өргөлтөт эгшгийн завсарт хоёр урт эгшгийг оруулахыг цээрлэв. Учир нь Владимирцовын хэлсэн ёсоор, олон үет үгийн эцсийн урт эгшигт хоёрдугаар зэргийн өргөлт бий болж гэм энэ хоёрдугаар зэргийн өргөлтөт урт эгшиг нь жинхэнэ өргөлтөт эгшгийг орлон шүлэгт орж болох билээ. Үүнийг ондоо үгээр хэлбэл шүлгийн дотор нэг урт үг нь хоёр үгний ор эзэлж болох бизээ. Миний ажиглахад ийм явдал хааяа байна. Гэвч Олег цэцний дууллын орчуулгад би, энэ хоёрдугаар зэргийн өргөлтөт урт эгшгийг жинхэнэ өргөлтөт эгшгийн оронд төлөөлөн хэрэглэсэн зүйлгүй. Нэг урт үгийг хоёр үгийн оронд хэрэглэсэн зүйлгүй тул үүнийг дэлгэрүүлэн хэлэлцэхийг байя.

Хоёрдугаар журам нь: Мөрийн эцэст өргөлтөт эгшгийн дараа урт эгшгийг оруулж байхыг оролдсон гэж дээр дурдсан үүнд жишээг үзүүлбэл:

Гуравдугаар бадаг:

«Богд тэнгэрт итгэлтэн

Бошигт мэргэн бөөтөн

Айсуй тавиланд автагдаж

Аргагүй болох заяагий минь

Хөршийн дайсныг баярлуулж

Хөдөө булагдах цагий минь

Хэлбэрэх айх юмгүйгээр

Хэлж аль шуудаар

Үнэн бүгдийг илэрхийлж

Үзэж хэлж өгөөд

Хайртай дуртай морийг

Харамж шанд нь аваарай»

Энэ арван хоёр мөрөөс есөн мөрийн эцсийн үгсэд өргөлтөт эгшгийн хойно урт эгшиг бий. Гурван мөрийн эцэст урт эгшиггүй боловч эцсийн эгшийг өргөлтөт эгшиг болгон уншиж болно.

Гуравдугаар журам нь: Мөрийн дундах урт эгшийг холбож хэрэглэсэн нь нилээд бий. Энэ нь шүлгийн толгой холбох журамтай адилаар тул үүнийг хэлэлцэхийн урьд толгой холбох ёсыг хэлэх хэрэгтэй.

Пушкиний «Олег цэцний дуулал» гэдэг шүлэг бол монголын шүлэгтэй адил толгой холбосон биш, харин мөрийн эцсийн үеийг холбожээ. Жишээлбэл: Эхний бадагт хоёр мөрийн эцэст нь Олег, набег гэдэг үгээр эцэслэсэн ба нөгөөх хоёр мөр нь: хозарам, пожарам гэдэг үгээр төгсжээ. Пушкиний энэ шүлэг эхнээс аваад адаг хүртэл цөм ийнхүү хоёр мөрийн эцсийн үеийг холбожээ.

Үүнийг яаж монголчлов гэвэл: Монгол шүлгийн журмыг дагаж толгой холбож орчуулав. Эхнээс адаг хүртэл осолдолгүйгээр, зэрэгцэж байгаа хоёр мөрийн толгой холбосон, Жишээ нь:

«Олег цэцэн ноёнтон
Олон баатраа дагуулан
Тэнэг муусайн хозарын
Тэрслэн дайрсны хариуд»

гэх мэт байна. Ингэж толгой холбосон учир юу гэвэл нэгд, Монгол шүлгийн эхний үгсийн толгойг холбох нь тогтсон заншил, үндсэн журам мөн. Хоёрт, монгол шүлэгт мөрийн эцсийг холбохоос толгойг холбох нь илүү чухал.

Толгой холбох ёсыг осолдолгүй хэрэглэснээс гадна, мөрийн дундах ба эцсийн үеийг аль болохоор холбов. Мөрийн дундах ба эцсийн үеийг холбоход ялангуяа урт үеийг холбовол сайн бөгөөд богино үеийг холбож болох боловч энэ нь шүлгийг уншихад битүүлгээр өнгөрөх байна. Гэвч богино үеийн дотор адилхан гийгүүлэгч дуу хэд байгаа бол нилээд хүч оруулна.

Эхний бадагт:

«Хүлэг морио унаад
Хөдөө тийшээ явав»

Хоёрдугаар бадагт:

«Харгуй замын өмнөөс
Харанхуй шугуй модноос»

Өөс, оос гэдэг дагаврыг өмнөх үгтэй хамтатган урт эгшиг болгож дуудах тул, энэ урт эгшгүүд харилцан тохиолдсон ба харгуй, харанхуй хоёр үгийн эцэс бас харилцан тохирсон байна. Энэ бол чухамдаа мөрийн эхэнд толгой холбохтой адил мөрийн дунд ба эцэст урт

эгшигт үеийг холбосон хэрэг болно. Мөрийн эцэст урт эгшгийг оруулж эс чадвал эцсийн богино үеийг аль болохоор холбосон. Үүнд жишээ болгож долдугаар бадгийг авч үзье. Холбосон эцсийг дөрвөлжин хаалтаар тэмдэглэв.

Хүлэг сайхан морь чинь
Хүчир явдлаас айхгүй
Эзний санааг мэдэж
Эргэх жолоог дагаж
Харвах сумны өмнө ч
Халшралгүй зогсох байна.
Дайн тулааны газар ч
Далдиралгүй давхих байна
Халуун хүйтэнд ажиггүй
Хавтай сайн морь гэвч
Энэ мориноос болж,
Эрхэм бие чинь сүйднэ.

Энэ бадгийг үзвэл зарим мөрийн эцсийг холбосонгүй, заримыг холбожээ. Зэрэгцэж байгаа хоёр мөрийн эцсийг холбосон ч бий. Мөр алгасан эцсийг холбосон ч бий. Нэгэн жигдгүй ба тогтсон журамгүй байна. Учир юу вэ? гэвэл: Мөрийн эхийг хошоодоор бүрэн холбосноос гадна мөрийн дундах урт эгшгийг холбож бас мөрийн эцсийг хошоодоор бүрэн холбох гэвэл гүйцэтгэх маш бэрхтэй болж улмаар шүлгийг гэмтүүлж, сайн болгох гэж оролдсоор харин муу болгож болох тул, мөрийн эцсийг, болох газарт нь холбоод түвэгтэй газарт нь холболгүй орхисон билээ.

Дээрх бадгийн дотор байгаа

« Эзний санааг мэдэж
Эргэх жолоог дагаж»

гэсэн хоёр мөрийн толгой нийлснээс гадна санааг, жолоог гэдэг хоёр үгийн урт эгшиг нийлж бас мэдэж, дагаж гэдэг хоёр үгийн эцэс нийлжээ. Энэ хоёр мөрийн толгой холбосон төдий биш бүхэл бие, судас, шөрмөсийг хүртэл холбож нийлүүлсэн гэвэл зохино.

Харвах сумны өмнө ч
Халшралгүй зогсох байна.
Дайн тулааны газар ч
Далдиралгүй давхих байна.

Энэ дөрвөн мөрийг ажиглавал нэгдүгээр мөр нь, гуравдугаар мөртэй адил, хоёрдугаар мөр нь дөрөвдүгээр мөртэй адил болжээ.

Энэ мөрийн дундах ба эцсийн урт богино эгшигт үеийн холбогдох ёс юунаас гарав? Үндсэн шалтгаан нь юу вэ? гэвэл: Монгол шүлгийн мөрийн эн зэрэгцүүлэх ёс мөн болно.

Эзний санааг мэдэж

Эргэх жолоог дагаж

гэсэн хоёр мөрийг хэлний зүйн талаар үзвэл адилхан зохиогдсон байна. Эхний мөр нь ямар бол хоёрдугаар мөр нь тийм байна. Энэ хоёр мөрийн эхний «эзний», «эргэх» гэдэг хоёр үг «ямар?» гэдэг асуултад хариу болно. Дараах «санааг», «жолоог» гэдэг хоёр үг «юуг?» гэдэг асуултад хариу болно. Эцсийн «мэдэж», «дагаж» гэдэг хоёр үг «яаж?» гэдэг асуултад хариу болно. Бас:

Харвах сумны өмнөөс

Халшралгүй зогсох байна

Дайн тулааны газар ч

Далдиралгүй давхих байна

гэсэн дөрвөн мөрийн эхний хоёр дараах хоёр мөр хоорондоо хэлний зүйн талаар адилаар зохиогджээ. Олег цэцний дууллыг орчуулахдаа монгол шүлгийн эн зэрэгцүүлэх ёсыг өргөн хэрэглэв. Бадаг бүрд эрхбиш эн зэрэгцсэн мөр бий. Зарим бадагт эн зэрэгцсэн мөр бүр ч олон бий. Арван дөрөвдүгээр бадгийн эн зэрэгцсэн мөрүүдийг хянаж үзье. Эн зэрэгцсэн мөрийг дөрвөлжин хаалтаар тэмдэглэв.

Олег цэцэн мордож

Ордноос гаран явахад

{ Игорь ноён тэргүүлэн
Итгэлт зочид дагалдав
Днепр мөрний эрэгт }

{ Дэнж довын хярд
Сайн язгуурт морины
Сайхан яс нь хэвтээд }

{ Хумхийн тоосонд булагдаж
Хурын усанд угаагдаж
{ Сахлаг өвсөнд хучигдаж
Салхи жаварт үлээгдэнэ. }

Эн зэрэгцүүлэх ёс бол монгол шүлгийн тусгай шинж болно. Дээр иш татсан «агт морины сайныг...» гэдэг дуу бол хошоодоор эн зэрэгцсэн мөртэй байна. Үүнд хэлний зүйн талаар асуултыг тавьж үзвэл нэн ч илэрхий болно.

Ямар	Юуны	Ямрыг	Яаж	Яах
Агт Ах	морины дүүгийн	сайныг сайныг	унаж байж ханилж байж	таних таних

Ямар	Юуг	Яавал	Юу	Ямар болох
Хурдан Хортон	морио дайсныг	унавал дарвал	хол газар хол ойр	ойрхон амар

Монгол хэл бичгийг сайжруулах бодлогын өгүүлэл гэдэг дэвтрийн хоёрдугаарт хэвлэгдсэн «Пионерийн лагерь» гэдэг шүлгээс хэдэн мөрийг авч эн зэрэгцсэн мөрийг үзүүлэхийн тул хойно жагсаая.

Ямар	Юу	Ямраар	Яагаад
Болжмор Бутын Хуур Хушийн Хүсэл Хүүхэд Самар Сайхан	шувуу ногоо хөгжим навч зориг багачууд жимс бүгдээр	гангар гунгар арзайн бурзайн хангир жингэр налбас далбас дэвшин дэвшин инээдэс наадас сагсас багсас нөхөрлөн журамлан	жиргээд ургаад сонсдоод ганхаад оргилоод бололцоод ургаад ижилдээд ийм л сайхан тийм л соньхон

Алтан товч гэдэг зохиолын дотор Ших хутгийн хэлсэн нь

1. Хутагт төрсөн богд эзний энэ хишгийг
2. Хун галуу мэт дуугаа нэгтгэж
3. Хулан чихтэй мэт зүсээн нийлж
4. Хурсан бүгд жаргалдан цэнгээ!
5. Ачит төрсөн хаан эзний энэ хишгийг
6. Ангир галуу мэт дуугаа нэгтгэж
7. Аргаль марал мэт зүсээ нийлж
8. Амраг сайхан нөхдөө аван жаргая!

Үүнийг хянан үзвэл нэгдүгээр ба тавдугаар мөр хоорондоо адил хоёрдугаар гаравдугаар ба зургадугаар долдугаар мөр бүрэн адил бөгөөд дөрөвдүгээр ба наймдугаар мөр бас нэгэн адилаар зохиогджээ. Ийнхүү адилаар зохиогдсон хосолсон мөрийг зэрэгцсэн мөр гэж нэрлэж болно. Эн зэрэгцүүлэх ёс нь адилхан үесийг давтан хэрэглэх ба холбож хэрэглэхэд гол шалтгаан болохоос гадна шүлгийг ухаж мэдэхэд амархан болгоно.

Монгол шүлгийн ухааж мэдэхэд амархан чанар нь ганц энэ төдийгөөр зогсохгүй. Монголын шүлэг бол монгол хэлний зүйн өгүүллийн журам дээр үндэслэн зохиогдоно. Шүлгийн цэглэх газар нь өгүүлбэрийн цэглэх газартай тохиолдон нийлнэ. Иймийн тул шүлгийн мөрийн эцэст их төлөв дан буюу давхар цэг тавина. Мөрийн дунд давхар цэг байхгүй. Бас шүлгийн өгүүлбэрийн гишүүд шүлгийн дотор холилдон хутгахгүй. Харин тодорхойгоор ялгаран гарна. Үүн дээрээс бодоход, монгол хэлний дүрмийг сурагчдад заахад үргэлжилсэн зохиолыг үзүүлснээс шүлгийг үзүүлбэл дээр болно. Гэтэл оросын шүлэг тийм биш. Оросын шүлэг бол өгүүлбэрийн гишүүдтэй нягт холбоогүй. Шүлгийн мөр нь энд дуусаж байхад өгүүлбэрийн эцэс нь тэнд ондоо газарт дуусаж байна. Мөрийн дунд өгүүлбэр нь төгсөнө. Пушкиний «Олег цэцний дуулал» мөн ийм шүлэг боловч монгол орчуулга нь монгол шүлгийн журмыг дагах тул энэ талаар эх шүлгээс нилээд ондоо болов. Пушкиний «Олег цэцний дууллаас» өгүүлбэрийн гишүүдийг ялгаж олоход ийм амаргүй, эрж сурж энд тэндээс түүж олно. Гэтэл монгол орчуулгын өгүүлбэрийн гишүүдийг олоход маш амархан тус тус ялгаран гарна. Арван нэгдүгээр бадгаас хэдэн мөрийг авч өгүүлбэрийн гишүүдийг ялгахын тул асуултыг тавьж үзье.

Хэдийд?	{	Олег цэцэн өвгөрөөд
	{	Олон баатраа цуглуулаад
	{	Аяга хундага дуугаргаж
	{	Амттай сайхан хуримлахад
Ямар?	{	Өндөр уулын оройд
	{	Өглөө орсон цас мэт
Юу?	{	Цал буурал толгой нь
Яана?		Цайрч гялайж харагдав.

Монгол хэлний өгүүлбэр нь ихэнхдээ нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгсөнө. Жишээлбэл: «адуу хөдөө бэлчиж явна» гэх мэт байна. Шүлэг нь мөн энэ журмыг дагах тул эсхүл шүлгийн нэг мөр нь нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгсөнө. Эсхүл шүлгийн хоёр мөр нь нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгсөнө. Эсхүл шүлгийн бадаг нь нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгсөнө. Заримдаа нэг бадаг нь бүхлээр «юу?» гэдэг асуултад хариулах нэрийн аймаг үгнээс тогтох ба дараах бадаг нь «хаана?», «хэзээ?» гэх мэтийн асуултад хариу болох ба түүний дараах бадаг нь юу болсныг илэрхийлэх үйл үгийн аймгаас тогтох нь ч байна. Нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгссөн хэсэг үг бол нэг утгыг гаргахад хүрэх тул даруй өгүүлбэр болно. Жишээ болгож «Олег цэцний дуулал»-ын орчуулгын наймдугаар бадгийг үзүүлье.

Утгатай болсон хэсэг үг буюу өгүүлбэрийг дөрвөлжин хаалтаар хашив.

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Идэт баатар Олег} \\ \text{Инээх байдал гаргавч} \\ \text{Нүүр царай нь барайн} \end{array} \right\}$$

$$\left\{ \left\{ \begin{array}{l} \text{Нүдний харц хуви́лан} \end{array} \right\} \right\}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Дух магнай нь үрчийж} \end{array} \right\}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Дуугүй болон санааширч} \end{array} \right\}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Ганзага шүүрэн бариад} \\ \text{Газарт шилжин буув.} \end{array} \right\}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Сайн морин ханиа} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{Салахын ёсоор үдэж} \\ \text{Хүлэг сайхан мориныхоо} \end{array} \right\} \\ \text{Хүзүүг илж эрхлүүлэв.} \end{array} \right\}$$

Энэ хэдэн гишүүн бгүүлбэр хоёр анги болон хуваагдаж хоёр зүйлийн ерөнхий өгүүлбэр болжээ. Гишүүн өгүүлбэрт «хэний» буюу «хэн» гэдэг асуултыг хариулах нэр үгийг орхижээ. Хэрэв түүний оронд төлөөний нэрийг тавьж, гишүүн өгүүлбэрүүдийг тус тус биеэ даасан дан өгүүлбэр болгон салгавал ийм есөн өгүүлбэр болно.

Идэт баатар Олег
 Инээх байдал гаргана. Гэвч
 Түүний нүүр царай нь барайна.
 Түүний нүдний харц хувилна.
 Түүний дух, магнай нь үрчийнэ.
 Тэр, дуугүй болон санааширна.
 Тэр, ганзага шүүрэн барив.
 Тэр, газарт шилжин буув.
 Тэр, сайн морин ханиа
 Салахын ёсоор үдэв.
 Тэр, хүлэг сайхан мориныхоо
 Хүзүүг илж эрхлүүлэв.

«Тэр» гэдэг төлөөний нэрийн оронд «Олег» гэдэг нэрийг тавихад бас болно. Үүнээс үзэхэд монгол шүлэг ба шүлгийн мөр бол өгүүлбэр ба өгүүлбэрийн гишүүнтэй

нягт барилдлагаатай нь илэрхий байна. Монголын шүлэг бол монгол хэлний найруулга, өгүүлбэрийн зүйн журам дээр үндэслэн зохиогдоно гэж хэлж болно.

Орос эх шүлэгт, мөр, өгүүлбэр хоёрын хооронд ийм нягт барилдлагаа байхгүй. Өгүүлбэр нь нэр үгээр эхлээд үйл үгээр төгсөнө гэх хатуу журам байхгүй. Шүлгийн цэглэх газар нь өгүүлбэрийн цэглэх газартай их төлөв тохирохгүй. Эн зэрэгцсэн мөр олон байхгүй. Гэтэл монгол орчуулгад эн зэрэгцсэн мөрүүд олон байна. Эн зэрэгцсэн мөрөөс үүссэн дундах үе ба эцсийн үеийн холбоо байна. Шүлгийн цэглэх газар нь өгүүлбэрийн цэглэх газартай ямагт нийлнэ. Энэ бол монгол орчуулгын эх шүлгээс ондоо болсон үндсэн зүйл мөн. Пушкиний шүлэгт эн зэрэгцсэн мөрүүдгүй байтал монгол орчуулгад бий. Пушкиний шүлэгт үгүй юмыг монголчилж орчуулахдаа бий болгожээ. Пушкиний шүлгийг орчуулахдаа янз оруулж нэмж чимсэн гэж намайг буруушааж болох боловч нарийвчлан хянавал Пушкин «Олег цэцний дуулал» гэдэг шүлгийг зохиохдоо орос хэлний хамаг чадлыг бүрэн хэрэглэж бичсэн тул ийм уран сайхан шүлэг болжээ. Ийм сайхан шүлгийг монголчлохдоо бас монгол хэлний шүлэг зохиох хамаг чадлыг бүрнээр хэрэглэж орчуулах нь орчуулагч хүний зайлж болохгүй ариун үүрэг мөн гэвэл зохино.

Пушкиний «Олег цэцний дуулалд» хоёр зүйлийн гол арга бий. Нэгд, өргөлтөт ба өргөлтгүй эгшигийг ээлжлүүлж тэгшитгэн хэрэглэнэ. Хоёрт, мөрийн эцсийг холбоно. Гэтэл монгол орчуулгад гурван зүйлийн гол арга бий. Нэгд, өргөлтөт эгшиг ба үгийн тоог тэгшитгэн хэрэглэнэ. Хоёрт, мөрийн эхийг холбоно. Гуравт, эн зэрэгцсэн мөрийг хэрэглэнэ. Иймийн тул орос эх шүлгээс монгол орчуулга нь уран сайхны талаар доргүй болох бүрэн нөхцөл байсан гэвэл зохино. Хэрэв дор болсон бол монгол хэлний шүлэглэх чадлын дутмагаас болсон биш, орчуулагчийн чадал дутмагаас болсон хэрэг мөн. Эхээс орчуулгын муу болох нэг шалтгаан нь зохиолчийн эрхээс орчуулагчийн эрх бага байдаг. Зохиолч бол олон түмэн үгнээс аль дуртай үгээ шилж авах эрхтэй. Орчуулагч бол уг эхэд зохилдох тав гурван үгээс нэгийг нь шилж авахын төдий эрхтэй. Энэ бадагт буюу энэ мөрт ийм үгийг орчуулбал шүлэг нь сайхан болно гэж орчуулагч хүн хэдий санавч, дуртай үгээ оруулж чадахгүй. Гагцхүү уг эхэд ямар үг байвал түүнтэй нэг утгатай буюу ойр утгатай үгийг оруулах хэрэгтэй болно.

Хэдийгээр Пушкиний шүлгийг орчуулахад түүний шүлгийн журмыг дуурайж, уг шүлгийн утга, янз хоёрыг хэвээр нь монгол хэл дээр буулгахыг хичээнгүйлэн оролдох нь зүй мөн боловч үүнд бас нэг хэмжээ хязгаар байх хэрэгтэй бизээ. Орос эх шүлгийн журмыг хэтэрхий дууриавал монгол хэлний журам, монгол шүлгийн журмыг эвдэх нэг аюул гарч болно. Монгол хэлний журмыг эвдвэл монгол хүнд мэдэгдэхгүй юм болно. Монгол шүлгийн журмыг эвдвэл Пушкиний шүлгийг монгол хэл дээр шүлэг болгон орчуулсан гэх нэрийг хүлээж чадахгүй болно.

«Олег цэцний дуулал»-ыг орчуулахдаа би, Пушкиний эх шүлгийн журмыг дууриахыг чадах чинээгээр оролдсон боловч монгол хэлний журам, монгол шүлгийн журмыг эвдэхгүйг хил хязгаар болгож үүнээс давж гарсан зүйлгүй.

ДӨРӨВДҮГЭЭР ЗҮЙЛ

Ямар ба шүлэгт, ямар ба уран зохиолд хүний сэтгэлийг хөдөлгөх чадал бий. Энэ нь уран зохиолын гол сүнс болно. Ерөнхийд нь хэлбэл эрдэм шинжилгээний зохиол бол учрыг тайлбарлаж ухааныг нээгдүүлнэ. Уран зохиол бол байдлыг илтгэж сэтгэлийг хөдөлгөнө. Уран зохиолч нар яруу найргийн хүчээр хүний сэтгэлийг татна. Уран зохиолч нар хүний сэтгэлийг хөдөлгөж аль дуртай зүгтээ жолоодон одно. Уран зохиолч нарын энэ чадал нь түүний зохиолд оршиж байна. Энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг нь эрхбиш орчуулах хэрэгтэй. Шүлгийн үг өгүүлбэр ба хэв журмыг хэдийгээр нарийн нягт орчуулж чадавч энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг орчуулж эс чадвал амьд морийг үхсэн мориор арилжсантай адил болно. Морийг арилжихад зүс байдал нь тун адил боловч үхсэн мориноос сольсноос, зүс байдал нь нилээд өөр боловч амьд мориноос солих нь чухал юм. Иймийн тул энэ шүлгийн чадлыг сайнаар орчуулах нь шүлгийн үг өгүүлбэр ба хэв журмыг орчуулахаас илүү чухал зүйл юм. Энэ нь даруй шүлгийн аминд холбогдсон хэрэг мөн. Үүнийг хамгийн чухалд үзсэнээр шүлгийн бусад талд бага сага гажуудсан нарийн болж чадаагүй газар байгааг нуух явдалгүй. (Жишээлбэл: Зургадугаар бадагт пращ-дүүгүүр гэх үг орхигдсон боловч шүлэгт төдий л их гэм болохгүй болов уу гэж горьдоно). Монгол орчуулгыг монгол хүний уншихад уран сайхны талаар орос эхийг орос хүний уншсанаас доргүй байвал сая шүлгийн уран чадлыг орчуулж чадсан гэж болно. Пушкиний «Олег цэцний дууллыг» орчуулахдаа түүний уран сайхан хэл, сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг хэвээр буулгахыг чадах чинээгээр хичээн оролдсон. Чухам шүлгийн чадлыг яаж орчуулснаа тайлбарлах гэхэд тогтсон нэр томъёогүй бөгөөд нуршуудал үлэмж болж ирэх тул энэ удаад хичээв, оролдов гэх төдийгөөр зогсёе. Энэ хир би, энэ орчуулгыг олон хүнд уншиж үзүүлсэнгүй тул шүлгийн чадлыг орчуулж чадсан эссэн, ер нь сайн муу болсны тухай хэлэх баримтгүй байна. Миний энэ хичээж оролдсоноос ямар нэгэн үр гарсан эссэнийг уншигч авгай нар аяндаа толилон тогтоох бизээ.

Энэ тайлбарт монгол шүлгийн журмыг шинжлэн гаргахыг оролдсон биш, гагцхүү «Олег цэцний дууллын» монгол орчуулгыг орос эх шүлэгтэй харьцуулан үзэж яаж орчуулснаа илтгэх гэсэн билээ. Ийнхүү хэлэлцэж байгаа хэргийн хэмжээ хязгаар явцуу тул монгол шүлгийн ерөнхий журам ба олон төлөвийн тухай энд дурдсангүй орхижээ.

Нэмж хэлэх нь:

Уран зохиолын дотор шүлэг, үргэлжилсэн зохиол гэдэг хоёр их ялгавар байна. Үргэлжилсэн зохиолыг зохиоход гол төлөв утгыг чухал болгоно. Үргэлжилсэн зохиолыг засаж нэг үгийг нөгөө үгээр солих зэрэгт гагцхүү утгыг бодохоос биш тэр үгийн дотор хэдэн ямар эгшиг орсон буюу чихэнд ямраар сонсдохыг төдий л хайхрахгүй. Гэтэл шүлэгт бол тийм биш. Шүлгийг зохиох ба засахад утгаас гадна бас шүлгийн хэмжээ, уншигдах аялгууг чухал болгоно. Шүлэгт хэлж байгаа үгсийг хэсэг хэсгээр хувааж богиновтор мөр болгоно. Мөрийн доторхи дуунуудыг журамтайгаар тэнцүүлбэл зохино. Шүлгийн мөрийн толгой буюу эцсийг бас холбоно. Иймийн тул шүлэг бол үргэлжилсэн зохиолоос мөрийн

хэмжээ, холбол хоёроор ялгарна. Европ дахины шүлэг үргэлжилсэн зохиол хоёрын янз нь маш ялгавартай. Манай монголын шүлэг, үргэлжилсэн зохиол хоёр хоорондоо мөн тийм ялгавартай. Гэвч энэхүү ялгавар нь гэнэт гарах биш, улмаар ялгаран гарна.

Монголын үргэлжилсэн уран зохиол шүлэг болохын үүсэл байна. Энэ үүсэл нь аль вэ? гэвэл толгой холбох болно. Зүгээр үргэлжилсэн зохиолын дотор хааяа толгой холбосон үгс үзэгдэнэ. «Шинэ толь» гэдэг сэтгүүлд хэвлэгдсэн дөрвөн өөлдийн түүхийн доторхи Цэвээндоржнамжилын бүлгээс иш татаж үзүүлбэл: «... Үүнд Цэвээндоржнамжил хаан бол харанхуй догшин, омгорхог бардам хүн тул өнгө дарсанд орж, ужид самууныг жаргал цэнгэл болгож, өдөр бүр нохой харван алж зугаацна» гэжээ. Үүнийг хянавал шүлэг биш боловч толгой холбосон үгс байна. «Өнгө», «ужиг», «өдөр» гэдэг гурван үгний толгойг холбосон нь уг зохиолыг уншихад эвтэй болгоно. Хэрэв «өнгө дарсанд орж, самуун уждыг жаргал цэнгэл болгож хэзээд нохой харван алж зугаацна» гэвэл утга нь хувилахгүй боловч зохиолын уран чимэг хасагдаад өгүүлбэрийн урлаг дутмаг болно. Толгой холбох нь үргэлжилсэн зохиолд чимэг болоод, шүлэгт тулгуур болно. Үргэлжилсэн зохиолын дотор толгой холбосон нь үлэмж бол шүлэгт нилээд ойртож ирнэ. Монголын урт үлгэр бол их төлөв үргэлжилсэн зохиол, шүлэг хоёрын хоорондох толгой холбосон холбоо найруулга байна. Энэ нь үргэлжилсэн зохиолоос толгойг холбосноор ондоо болно. Шүлгийг бодвол бас тогтсон хэмжээгүй байна. Үүнд жишээ болгож монгол Гэсэрийн туужаас хэдэн мөрийг үзүүлье.

«Үйл бүтээгч нэрт хөвүүн эцэг хаанд өчрүүн:

Эдүгээ манай гурвуул цөм одох дургүй бөгөөд

Үгээ юунаа сонсож одно.

Шулуунаар заагч сум чулуу

Шоо гурван зүйл төлгийг тавиулан

Хэнд тохиолдсонд

Хэлэлцэх үггүй бизээ

Гэсэнд,

Хурмаст тэнгэр эцэг

Хоёр ах цөм гэлцэж шийдэн

Наран ургах цагт

Нарийн хулсан зэвийн зурхайг тавьсанд

Үйл бүтээгчид тохиолдов.

Үдийн цагт

Дүгэрэг чулууны

Төлгийг тавиулан

Үдэш орой

Эрээн шооны төлгийг

Эргүүлсэн гурван зүйл төлөг цөм үйл

Бүтээгчид туссан...»

гэх мэт.

Дөрвөдийн Эргэл түргэл гэдэг туулиас!

«... Хий нэгтэй түшилдэж ургасан

Ташир тавин хангай

Нутаг нь дүнхийгээд байдаг

Хөвч нэгтэй авалцаж ургасан

Давхар далан Алтай

Нутаг нь ярайгаад байдаг.

Арцтай мусар товхон хангай дүнхийгээд байдаг

Аршаант

Анамал тэнгис

Арьин их далай цайлалзаад байдаг.

Тэр нутгийн дотор

Хөх сайхан зандан мод

Хөхөрч найгалзаад

Хөхөө ёл хоёр шувуу

Хөглөн жиргэн донгодоод байдаг

Өн зүйл бүрдсэн

Өндөр баян Алтай хангай нутгийн тойм товч нь тэр» гэнэ.

Ийнхүү толгойг холбохоос гадна хэмжээг журамтай болговол сая жинхэнэ шүлэг болж ирнэ.

Монголын жинхэнэ шүлэгт үгийн тоо чухал болно. Шүлгийн мөр нь хоёроос долоо хүртэл ба түүнээс дээш ч байна.

Хоёр үгт шүлэг нь:

Гандий модонд

Галуу эргэнэ.

Газрын холоос

Хүү минь эргэнэ.

Олныг хэсэж

Олгой тэжээв.

Гүрнийг хэсэж

Гүзээ тэжээв.

Гурван үгт шүлэг нь:

Манай залуучуудын эвлэлийг

Мандах нар лугаа үлгэрлэе

Магадын журмыг баримталж

Маш үнэнээр эвлэлдье. (ДУУ)

Дөрвөн үгт шүлэг нь:

Арилсан борооны эцсийн үүл

Ариун огторгуйд ганцаар хөвөлзөөд

Бараан сүүдрээ газарт буулгаж

Баярт өдрийг гутааж байна. (Пушкин, орчуулга)

Таван үгт шүлэг нь:

Хонь хотлох нэгэн мөчийн зуур

Салхин шижмээр үүл хөшиг сөхөгдөөд

Цаадах талбай уудам ихийн дунд

Үдшийн цолмон гэрэл бадарсаар мандана. (Цэвэгмид)

Зургаан үгт шүлэг нь:

Өссөн төрсөн бидний үндэсний хайртай нутаг

Өнгөлзөгч дайсан ирвэл үтэр өшиглөн хөөнө. (Нацагдорж)

Долоон үгт шүлэг нь:

Сайхан огторгуйн дунд нимгэн цагаан үүл нүүхэд

Идэр залуус алс газрыг сонирхон сураар одно (Нацагдорж)

Үүнээс цааш найм ба ес түүнээс дээш ч үгт шүлэг бий боловч төдий л элбэг биш тул энд сийрүүлэхийг байя. Бас шашны мөргөлийн уншлага зэргийн шүлгийг хянавал тусгай журамтай, төвдийн шүлгийг дууриасан төлөвтэй. Харин өргөлтөт ба өргөлтгүй эгшгийг ээлжлүүлэн зохиосон шүлэг хааяа үзэгдэх мэт боловч энэ шүлгийн журам, олны дунд ихэд дэлгэрсэнгүй тул одоо авч хэлэлцэхгүй. Монголын одоо цагийн шүлгийг үзвэл толгой холбох, хэмжээг тохируулах хоёрыг үндэс болгоно. Бас мөр зэрэгцүүлэх гэдэг нэгэн чухал

зүйл бий. Гэвч толгойг холбохгүй, хэмжээг эрхэмлэх ба хэмжээг эрхэмлэхгүй толгой холбон зохиож болно. Энэ хоёулныг хайхрахгүй, гагцхүү мөр зэрэгцүүлэх ёсыг үндэслэн зохиож бас болох мэт. Хэрэв энэ гурван зүйлийн алиныг ч хэрэглэхгүй шүлэг зохиох юм бол ийм зохиолыг шүлэг гэж нэрийдэх баримтгүй болно.

Монголын одоогийн шүлэг их төлөв эхнээс адаг хүртэл нэгэн хэмжээгээр зохиогдоно. Үүнд хэлж байгаа утгын ерөнхий төлөвийг дагуулж шүлгийн чанарыг хувируулан зохиогдох болно. Аливаа шүлэгт эгшиг дуун бол шүлгийн гол аяс болно. Дэлхий дахинд ихэд алдаршсан гурван зүйлийн шүлэг бий.

Нэгдүгээр нь: Урт эгшиг, богино эгшгийг ээлжлүүлэн зохионо. Хуучин латин шүлэг ийм байсан ба одоо иран шүлэг ийм байна.

Хоёрдугаар нь: Шүлгийн мөрийн доторхи эгшгийн тоог тэнцүүлнэ. Үүнд урт эгшиг, богино эгшиг гэж ялгаварлахгүй. Одоогийн франц, польш зэрэг хэлний шүлэг ийм байна.

Гуравдугаар нь: Өргөлттэй эгшиг, өргөлтгүй эгшгийг ээлжлүүлэн зохионо. Жишээлбэл: Орос шүлэг ийм байна. Үүний дотор хоёр эгшгийн эхний эгшиг өргөлттэй ба эсхүл эцсийн эгшиг өргөлттэй байх, гурван эгшгийн эхний буюу дундах, эсхүл эцсийн эгшиг нь өргөлттэй байх зэргээр таван зүйлийн шүлэг зохиох журам байна. Оросын их шүлэгч Пушкиний зохиолд энэхүү журмыг чанга баримталжээ. Гэтэл хорьдугаар зууны эхнээс ба ялангуяа одоогийн хувьсгалын үеийн шүлэгч нар тэрхүү тогтсон журмыг яг баримтлахгүй чөлөөтэйгөөр бичих болжээ. Баяр цэнгэлийг нэг ондоогоор, гомдол гашуудлыг бас ондоогоор тус тусад тохирсон шүлгээр бичнэ. Бас сүрчигнэх чимээг бичихдээ р үсгийг олон хэрэглэх ба уянгат чимээг бичихдээ л, н үсгийг олон хэрэглэх ч зүйл бий. Ер нь Оросын одоогийн шүлэг бол олонд сонсох, хэлэх илтгэх, ярих хэлэнд ойр болсон байна.